

BİZANS'TA KADIN SANATÇILAR

Dilek MAKTAL CANKO*

Özet

Bizans sanatından günümüze ulaşan eser sayısının azlığı, sanatçıların eserlerinin altına imzalarını atmalarını engelleyen anonim faaliyet inancı; Bizanslı sanatçı isimlerinin büyük bir kısmının günümüze ulaşmasını neredeyse imkansız hale getirmiştir. Bununla birlikte; erkek sanatçıların bile eserleri ile anılmalarının çok zor olduğu bir toplumda, bazı kadın sanatçılar eserleri ile birlikte günümüze ulaşmayı başarmışlardır.

Tekstil, kitap kopyalama, edebiyat, gösteri sanatları, müzik ve resim sanatı gibi sanat dallarında ürün veren Bizanslı kadın sanatçılar, tüm kısıtlamalara rağmen eserlerini üreterek, kadınları evlerine hapseden ataerkil Bizans ideolojisine başkaldırmışlardır. Sayılarının az olmasına karşılık etkili hayat hikâyeleri Bizanslı kadınların azmini ve gücünü kanıtlar niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Bizanslı sanatçılar, kadın sanatçılar, Thedora Raoulaina, Anna Komnena, Kassia.

Abstract

Women Artists in Byzantium

A large portion of the Byzantine artists' names have not survived, because of the small number of extant works and anonymity manners preventing the signature works. However, when the recognition of the work male artists' produce is even very difficult, some of the women artists have been able to achieve today with the works.

Despite all the restrictions of Byzantine patriarchal ideology, Byzantine women artists who produced the textile, copy books, literature, theatre, music and painting, revolted against the Byzantine ideology by producing works. Despite the low number of women artists, effective life stories are evidence determination and power of Byzantine women.

Key Words: Artists in Byzantium, women artists, Thedora Raoulaina, Anna Komnena, Kassia.

---

* Arş. Gör.,Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bornova-İzmir-TÜRKİYE, E-mail: dilek.m.canko@ege.edu.tr

İnsanlık tarihinin tüm dönemlerinde var olan sanat, sanatçının duygu ve düşüncelerinin bir maddede vücut bulmasıdır. İçinde bulunduğu toplumdan soyutlanamayan sanatçının eserleri de çağını ifade eden biçimler olarak değerlendirildiğinde; her dönemde ve her toplumda sanatın farklı bir görünümle ortaya çıktığı görülmektedir.

Ortaçağ Hıristiyan dünyası ve özelinde Bizans dünyası da kendisine özgü bir sanat dili oluşturmuştur. Kiliseye, dini inançlara bağlı olan Bizans sanatında imgeler, anlam iletecek bir araç olarak işlev görmüşlerdir. Sanatçılar, imgelerini zaman ve uzamdan soyutlayarak görüneni değil görünmeyeni göstermeye çalışmışlardır. Bunu yaparken de uymaları gereken kurallar belirlenmiş¹, özgünlük ve dışavurumculuğa yer bırakılmamıştır.

Bununla birlikte; eserlerin öğrenimle birlikte beceriye, ustalığa ve deneyime dayanması, estetik kaygılardan çok işlevselliğin ön planda olması dolayısıyla Bizanslı sanatçılar çoğunlukla zanaatçı olarak nitelenmiştir. Sanatçı ve zanaatçı arasındaki en büyük fark, sanatın birinci amacının estetik olmasında, zanaatın ise fayda olmasındadır. Sanat eserleri özgün ve tek olan eserlerken, zanaat eserleri seri olarak üretilen eserlerdir. Bu durumda gerçekten Bizanslı sanatçılar zanaatçı mıydılar?

Bizanslı Sanatçılar

6. yüzyıldan Iustinianus'un Ayasofya'sını inşa eden mimarlar Anthemios ve Isidoros, 9. yüzyıldan ressam Lazaros² ve ilahi müzik sanatında ses getiren Kassia, 11. yüzyıldan II. Basileios Menologionu'nu resmeden minyatürücü Pantoleon³ ve 12. yüzyılda babasının tarihini başarılı bir şekilde aktaran Anna Komnena gibi kişiler; öğrenimleri, zekaları, yetenekleri ve eserleri ile zanaatçı olmadıklarını kanıtlamışlar ve sanatçı olarak anılmışlardır. Bizans'ta bilinen az sayıda isim dışında kalan mimarlar, ressam, kitap yazıcıları vb. zanaatçı olarak görülmüş⁴ olsalar da eserlerinin farklılığı ve estetik kaygıları onların sanatçı olduklarını kanıtlamaktadır.⁵ Her ne kadar kuralları

---

¹ Aynaroz'da bulunan bir kitap (*The Painter's Manual of Dionysius of Fourni*, Çev: Paul Hetherington, 1974), ressamların figürlerini oluştururken kullanacakları teknik ve resim düzeninin tüm prensiplerinin (her bir figürün özellikleri ve kilise içindeki yerleri gibi) belirlenmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Bu durumda sanatçıların özgürlük alanlarının çok sınırlandırıldığı gerçektir.

² Sanatçı hakkında daha fazla bilgi için bkz: Cutler ve Kazhdan 1991, 1197-1198.

³ Sanatçı hakkında daha fazla bilgi için bkz: Cutler 1991, 1576.

⁴ Cutler 1991, 196.

⁵ Mimarlıkta kubbeli kiliseyi, tasvir sanatında Hıristiyan sanatının temelini oluşturan biçimi yaratılanlar, iç dekorasyonda cam mozaik panoları duvar bezemesi ve opus sectile yapanların ve mermerden geometrik desenli mozaikleri taban döşemesi haline getirenlerin zanaatçı olduklarını düşünmek Bizans sanatını ve sanatçılarını hafife almak olacaktır (Rice 2002, 208).

belirlenen bir sanatta eser verseler ve sanatlarını icra ederken hamilerinin veya banilerinin isteklerini uygulamak zorunda kalsalar da⁶ Bizans sanatını yaratmışlardır.

Bununla birlikte, Bizans sanatından günümüze ulaşan eser sayısının azlığı, sanatçıların eserlerinin altına imzalarını atmalarını engelleyen anonim faaliyet inancı⁷, Bizanslı sanatçı isimlerinin büyük bir kısmının günümüze ulaşmasını neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

Çoğu Bizanslı sanatçının isminin ve kim olduğunun bilgisine ulaşamamıza rağmen, onların çalışma koşulları hakkında az da olsa bilgi günümüze ulaşmıştır. 374 yılında İmparator Valens'in bir kanununda halka açık yerlerde bulunan atölyeler ve ressam stüdyolarından bahsetmesi; küçük ölçekli eserler üzerinde çalışan ressamların evlerinde veya atölyelerinde⁸, canlı modellerle çalıştıklarını kanıtlamaktadır.⁹

Bizans atölyelerinin sosyal ve ekonomik yapısı bilinmediği gibi sanatçıların ne şartlar altında eserlerini ürettikleri de ne yazık ki bilinmemektedir. Bu sanatçıların eserlerini üretmek için nasıl bir eğitim aldıklarına dair bilgilerimiz de çok azdır. 6. yüzyılın ortalarında resim dersleri veren yoksul, dul bir Suriyeli kadın olan Syria'nın derslerini ihtiyacı olan şeyleri almasına yetecek kadar karşılık için verdiği bilinmektedir. Bunun dışında Bizans'ta sanat öğrenilen bir okul olup olmadığı konusunda bilgi yoktur. Giritli ressam Angelos Akotantos'un vasiyetinde bahsettiği gibi hem yetenek hem de çizim gereçlerinin olduğu araç gereçler babadan oğula (kızıya) aktarılırdı. Babaların kendi sanatlarını çocuklarına öğretmek onları yetiştirmelerinin yanında diğer aileler de çocuklarının çirak olarak yetiştirilmek üzere ikona, kitap veya fresko, mozaik ressamlarının yanına vermiş olmalıdır.¹⁰

II. Basileios Menologion'u resimleyen takım¹¹ gibi sanatçıların imzasının nadiren eserlerde görülmesi ve eserin banisinin isteklerine ilişkin belgelerin

---

⁶ Bazı sanatçıların eserlerini üretirken eserlerinin patronu olmayı da tercih etmeleri eserlerini üretirken biraz daha fazla özgür olmayı istediklerini kanıtlamaktadır. 10. yüzyılda Gregory isimli bir kuyumcu Trani'de bir kilise yapmış, erken 14. yüzyıl ressamı olan Mikhail Proeleusis de Halmyros yakınında bir manastır restore etmiştir (Cutler 1991, 197).

⁷ Bizans sanatının kutsal olana hizmet etmesinden dolayı sanatçılar da eserlerini din için üretmişler ve anonim faaliyet onurlandırılmıştır.

⁸ Cutler 1991, 197.

⁹ Aziz Basileios, bir metninde ikona ressamlarının canlı modellerle çalıştıklarından bahsederken (daha fazla bilgi için bkz: Vikan 1998, 21), 5. yüzyıldan bir metinde bir ressamın modeli olmadığı için aziz ikonasını boyayamadığından söz edilmektedir (daha fazla bilgi için bkz: Cutler 1991, 197).

¹⁰ Cutler 1991, 196-197.

¹¹ Cutler 1991, 197. 8 farklı usta tarafından boyanan II. Basileios Menologion'unda resimlerin yanında bulunan isimler ressamların isimleridir. Ancak Rönesans döneminin aksine Bizans resim sanatında dönemin stili sanatçılarınkinden çok daha güçlü olduğu için bu ustaların sanatlarındaki kişisel özellikleri belirlenmesi girişimleri pek başarılı olamamıştır. Bununla

bulunmayı, çoğu Bizans ustasının sanat karakterlerini ve özelliklerini tanımlamayı zorlaştırmaktadır. *Oxford Dictionary of Byzantium*'da Anthony Cutler tarafından yayınlanan mezar ve diğer yazıtlar üzerinden tespit edilen usta, ressam, kuyumcu gibi 95 sanatçı ismi¹², sanatın anonim faaliyet olarak görülmesine rağmen sanatçıların tarihe iz bırakma isteğinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu sanatçılar arasında, Gürcistan'da Meryem tasvirini resmettiğine ilişkin not dışında başka bilgiye ulaşılamayan ve isminin *Maria* olması nedeniyle kadın olduğunu düşündüğüm sanatçı gibi nadir de olsa kadınlar da bulunmalıydı. Bu listede 95 sanatçı arasından 1 sanatçının (?) kadın olma olasılığı (?) kadınların sanatçı olarak toplumda var olmalarının nadir olduğunu göstermektedir.

Bizans'ta neredeyse tüm çalışma kollarında bulunan kadınların, sanatsal faaliyetlerde bulunmadıklarını düşünmek olanaksızdır. Nitekim babadan oğula aktarıldığı söylenen yetenek ve araç gereçlerin erkek evladın bulunmaması durumundan babadan kıza aktarıldığını kanıtlayan örnekler de mevcuttur. Bununla birlikte, sanatçıların isimlerinin verildiği bu listede kadınların bulunmaması cinsiyet ayrımcılığı konusunu da düşündürmektedir. Biyolojik farklılıktan ziyade sosyolojik olarak yaratılan farklılıkları ifade eden cinsiyet ayrımcılığı, ataerkil Bizans dünyasında şaşırtıcı bir durum değildir. Bizans toplumundaki cinsiyet ayrımcılığına ve haklarında çok az bilgimiz olmasına rağmen; Maria (?) gibi isimlerini günümüze ulaştıran kadın sanatçılar da bulunmaktadır.

Kadın Sanatçılar

Ataerkil Bizans dünyasının ideolojisine rağmen kadınlar, çalışma yaşamına girerek ekonomiye katkıda buldukları gibi sanatsal faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Erkeklerin bile ürettikleri eserleri ile tanınmalarının çok zor olduğu bir toplumda kadın sanatçıların bazıları eserleri ile birlikte günümüze ulaşmayı başardılar.

Bizans'ta kadın sanatçılar, nicelik açısından değerlendirdiğimizde en çok tekstil ve kitap kopyalama alanlarında ürün vermişlerdir. Bunların ardından edebiyat, gösteri sanatları, müzik ve resim sanatı gibi sanat dallarında da ürün verdikleri bilinmektedir.

Bizans'ta dokuma, işleme ve nakışme rahibeler ve manastır dışından kadınlar için en önemli çalışma alanıydı. Bununla birlikte bu ürünlerin üzerindeki kadınların izini yakalamak ne yazık ki neredeyse imkânsızdır. Konstantinopolis şehri endüstriyel anlamda Bizans İmparatorluğu'nun en önemli şehri idi. Ancak 12. yüzyıla kadar Atina, Thebes, Korinth, Arta ve Küçük Asya'nın deniz kıyısındaki şehirleri de endüstriyel açıdan çok faallere. Lonca kayıtları kadınların şehrin ipek üretiminde ana role sahip olduğunu göstermektedir.¹³ Daha çok orta sınıf seviyesindeki kadınlar, lüks tekstilin üretiminde usta olarak yer alıyorlardı. Tekstil ve özellikle ipek üretimi Yunanistan'ın

---

birlikte bu, sanatçılar arasında stil farklılıklarının olmadığı anlamına da gelmemektedir. II. Basileios Menologionu sanatçıları hakkında daha fazla bilgi için bkz: Şevçenko 1962, 245-247.

¹² Cutler 1991, 198-201.

¹³ Carr 1997, 16.

şehirlerinde birçok ailenin geçim kaynağı idi. 1147'de Normanlar, Thebes şehrinde ipek üreticisi kadınları ganimet olarak götürmüştü.¹⁴ Konstantinopolis'te imparatorluğun kıymetli ipekleri ev atölyelerinde dokunmaktaydı. İpek ve tekstil ikonalar da kadınların işgücü ürünleri olarak gösterilmekteydi ve Cleveland Müzesi'nde olan geniş duvar kilimlerinin kadınlar tarafından dokunmuş olması çok da uzak bir ihtimal gibi gözükmemektedir.¹⁵ Bizans ideolojisinin kadına uygun gördüğü uğraş alanı olarak dokuma, eğirme alanlarında kadınların emeklerine karşın günümüze isimlerinin veya bilgilerinin ulaşamaması çok yazıktır.

Tekstil sanatları üzerindeki kadınların rollerini aydınlatmak kolay olmamakla birlikte; gösteri sanatında kadınların izlerini yakalamak çok daha zordur. Bizans'ta sahnelenen tiyatro gösterilerinde; bale, pantomim gibi halk eğlencelerinde erkeklerle birlikte kadınların da dans edip şarkı söyledikleri bilinmektedir.¹⁶ Valens ve Iustinianos gibi imparatorların da kanunlarında kadın oyuncuların toplumsal yaşamlarına ilişkin düzenlemelerde bulunması, Bizans'ta kadın gösteri sanatçılarının sayısının çokluğunu kanıtlamaktadır.¹⁷

Kadın gösteri sanatçıları arasından Prokopios'un *Gizli Tarih* isimli eserindeki tasvirleri sayesinde en çok tanınan örnek İmparatoriçe Theodora olmuştur. Prokopios *Gizli Tarih* isimli eserinde Bizans tiyatro çevrelerinde meşhur olan gösteri sanatçısı üç kız kardeşten bahseder: *Comito, Theodora ve Anastasia. Comito ve Theodora kısa sürede güzellikleri ve hafiflikleri ile tanınmışlardır. Theodora çok güzel bir kadın olmakla birlikte sahnede kıyafetlerini tamamıyla çıkaracak kadar da cesur ve edepsizdir. Bununla birlikte Iustinianos'u etkilemeyi ve onu evliliğe ikna ederek imparatoriçe olmayı başaracak kadar da zeki bir kadındır.*¹⁸ Prokopios'un Theodora hakkındaki yanlış söylemlerini bir kenara bırakırsak, sonuç olarak Bizans'ta kadın gösteri sanatçılarının var olduğu ve onlar hakkında toplumda çok da iyi olmayan söylemlerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Theodora örneğinde olduğu gibi gösteri sanatçısı bu kadınlar, hayatlarının bir döneminde mesleklerinden ayrılmaya karar verdiklerinde bile toplumun kendilerine karşı ön yargıları ile savaşmak zorunda kalmışlardı.

Aslında toplumun bu kötü söylemleri sadece kadın gösteri sanatçıları için değildi. Bizans tiyatrosundaki¹⁹ oyuncular, halk tarafından sevilmeyle birlikte ahlak

---

¹⁴ Brand 1993, 60.

¹⁵ Cormack 1997, 31.

¹⁶ Toulaitos-Miles 1998, 143-144.

¹⁷ And 1962, 108-112.

¹⁸ Prokopios 2001, 69-70.

¹⁹ Bizans'ta Hipodrom gibi yarış alanlarının yanında tiyatrolar da bulunurdu. Roma-Yunan tiyatrolarının Ortaçağ'da Bizans'ta yaşadığını söyleyebiliriz. Bizans tiyatrosunda din dışı temsiller *mimus* ve *pantomimus* olmak üzere iki çeşitti. *Pantomimus* oyuncusu tek başına olayları canlandırır ve hep erkek olurdu, aynı zamanda kadın kişileri de canlandırabilirdi. *Mimus*'ta ise birden çok oyuncu bulunuyordu. *Mimus*'ta kadınlar da sahneye çıkabilirdi.

bakımından düşük insanlar olarak görüldükleri için horlanırlardı. Khryosostomos, *mimus* oyuncularını kırbaçtan geçirilmiş köleler, üç *oboleye* satın alınacak edepsizler olarak tanımlamıştı. Bu oyuncular her türlü cinsel sapkınlığa da yatkın kişiler olarak görülürlerdi. Halk tarafından sevimlerine karşılık oyuncuların kötü bilindiği ve yasalar yoluyla da en doğal haklarından bile mahrum bırakıldıkları görülmektedir.²⁰

Toplum tarafından tüm aşağılanmalara göğüs germek zorunda bırakılan bu kadın oyuncuların sahne kıyafetleri ve takılarının, soylu kadınları kıskandıracak kadar parıltılı ve pahalı olması da onların 'hafif kadın' olarak nitelendirilmelerine neden olmuştur. Khryosostomos, kadın oyuncuların yüzlerini ve yanaklarını boyayla güzelleştirdiklerini, şehvetli altın yaldızlı giysileri içinde başları açık utanmaz görünüşleri olduğunu ve yüz kızartıcı sözler kullandıklarını belirtmiştir.²¹ Prokopios ve Krysostomos'un kadın gösteri sanatçıları hakkında söylediklerinin abartılı olduğunu ve tamamıyla erkek bakış açısıyla yazdıklarını anlamak çok zor değildir. Erkek egemen Bizans toplumunun kadınlar hakkında oluşturdukları ideoloji, kadınları çalışma hayatında bile kabul etmezken gösteri sanatları yoluyla sahneye çıkmaları hakkında olumsuz düşünceler üretilmesi son derece olağandır.

Tekstil ve gösteri sanatlarında olduğu gibi ikona ve duvar resimlerinde de kadın sanatçıların izlerini sürmek çok zordur. Vassilaki makalesinde²²; Kıbrıs, Mora ve Makedonya'daki 12. yüzyıldan günümüze ulaşan ikona ve duvar resimlerinin gezici ressam tarafından uygulandığını ve süsledikleri kiliselerin ikonalarını ve duvar resimlerini yapan bu sanatçıların kitaplardaki minyatürleri de yaptıklarını söylemektedir.²³ Bizans'ta anıtsal resim sanatçıları ve minyatürcüler gezici olarak mesleklerini icra ediyorlarsa, bu mesleklere kadınların katılımı çok zor olmuş olmalıdır. Bununla birlikte, Gürcistan'da Meryem tasvirini yaptığı bilinen *Maria* gibi sayıları az da olsa ressam olarak üretim yapmadıklarına inanmak da pek olası gözükmemektedir.

Pantomimus; sessiz tavır, hareketlerle dansını eder, temsilin şarkısını bir koroya söyletirken *mimus* oyuncusu şarkılarını nesir biçiminde konuşmalarla yapardı. *Pantomimus* temsillerinde hep konu mitolojiden alınırken *Mimus*'ta konu çoğunlukla günlük yaşamdan alınırdı (And 1962, 74-132).

²⁰ And 1962, 98-112. Önceleri *mimus* oyuncularının evlilikleri tanınmazken Iustinianos zamanında çıkarılan bir yasa ile onurlu bir yaşama karar veren oyuncuların evlilikleri tanınmıştı. Oyuncular mirasçı olamıyorlar ve yargıç önünde dinlenemiyorlardı. Zamanla oyuncular lehine yasalar yumuşatıldı (And 1962, 108-112).

²¹ And 1962, 113-114.

²² Vassilaki 2008, 758-769.

²³ Yazar, sanatçıların ürettikleri eserlerin stillerinden ikona, duvar resmi ve minyatür ressamlarının aynı olduğunu anlaşıldığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, yargısını pekiştirmek için 12. yüzyıl fresko ressamı Theodoros Apeudes'in adının Kıbrıs Aziz Neophytos Kilisesi ithaf kitabesinde geçerken aynı döneme tarihlenen ikonalarda da görülmekte olduğunu, Kuzey Yunanistan'daki İsa'nın Dirilişi Kilisesi freskosunu yapan Georgios Kalliergis'in isminin aynı dönem ikonalarda da geçtiğini söylemektedir. Bu konuda daha fazla bilgi için bknz: Vassilaki 2008, 766.

Kitap Kopyalama Sanatında Kadınlar

Kitap kopyalama sanatı, ortaçağ boyunca hem manastır hem de manastır dışındaki kadınlar tarafından sıklıkla icra edilmiştir. 13. yüzyılda Ortaçağ Avrupası'nda büyük üniversitelerin merkezlerinde yapılan kitap ticaretinde profesyonelleşmiş sivil kadınlar tam zamanlı çalışan işçiler arasında bulunmaktaydılar. Lüks kitap ticaretinde ilk büyük ressam isimleri baba-kız takımlarından oluşmuştu.²⁴ Kitap üretiminin ticarileşmesiyle birlikte kadınlar işgücünün önemli bir kısmında yer aldılar. Bu kadınlar arasında soylu kadınların isimleri de görülmektedir.²⁵

Sayılarının çok daha fazla olduğu düşünülmesine karşılık; Bizans'tan günümüze el yazması kitap kopyalama sanatçısı olarak beş kadının ismi ulaşmıştır. Bu kadınlardan 13. yüzyılda Aleksandra Kyril ve Ioannes Khrysostomos'un vaazlarını içeren el yazmasını kopyalayan Anna ile bir 14. yüzyıl yazmasını kopyalayan Maria manastırdandır. 13. yüzyıldan profesyonel kaligraf Theodore Hagiopettes'in kızı Irene, Rikos Kontoioanres'in kızı Sophia ise manastır dışındadır ve babalarından sanatlarını devralan kızlara yani baba-kız takımına örnek oluşturmaktadırlar. Beşincisi ise bani ve bilgin Theodora Raoulaina'dır.²⁶ Sanatçı sayısının az olmasının nedeni, günümüze ulaşabilen eser sayısının azlığına ve isim bırakmadaki alçakgönüllülük geleneğine bağlanılabilir.

Kitap Kopyalayıcısı ve Yazar Theodora Raoulaina

VIII. Mikhail'in yeğeni, Irene-Eulogia ile Ioannes Kantakouzenos'un muhtemelen en büyük kızları olarak imparatorluğun sürgünde bulunduğu Nikea'da 1240 yılı civarında doğan Theodora'nın tam adı Theodora Palaiologina Kantakouzene Komena Raoulaina'dır.²⁷

Theodora, 1256 yılında doğuştan soylu olmayan bir adam olan George Mouzalon ile evlendi. Dönemin imparatoru II Theodoros Laskaris 1258 yılında öldüğünde George Mouzalon, henüz 8 yaşında olan veliaht IV. Ioannes Laskaris'in naipliğini üstlendi. Bu durum, Mikhail Palaiologos'un da içinde bulunduğu aristokrasinin hiç hoşuna gitmemişti. Bizans ordusu, imparatorun ölümünün 9. gününde imparator adına düzenlenen ayini bastı ve Mouzalon ailesine adeta bir katliam yaparcasına saldırdı. Theodora kocasına ve ailesine yapılan bu katliamı protesto etse de dayısı onu dinlemedi ve orduyu durdurmadı.²⁸ Mouzalon öldüğünde artık veliaht naibi Mikhail'di.

²⁴ Carr 1976, 9, Ortaçağ Avrupası kadın sanatçılar için bknz: Carr 1976, 5-9.

²⁵ Carr 1985, 2.

²⁶ Carr 1997, 15.

²⁷ Nicol 1968, 16.

²⁸ Geanakoplos 1959, 33-46.

VIII. Mihail tahta çıktığında ona desteklerini esirgemeyen kişileri ödüllendirmekte gecikmedi. Bu kişilerden biri de Ioannes Raoul'du. İmparator Raoul'u *protovestiaros* makamı ve unvanıyla onurlandırdı. İmparator, Raoul'a sadece makam ve unvan vermedi, yeğeni Theodora'nın da onunla evlenmesini istedi. Theodora için bu kendi isteği dışında düzenlenmiş ilk evliliğinden daha iyi bir birleşme olacaktı. 1261 yılında Theodora ve Ioannes evlendiler. Theodora böylece soyadı listesine kocasınınkini de ekledi ve Theodora Palaiologina Kantakouzene Raoulaina oldu.²⁹ Theodora ve Raoul'un iki kızı oldu: anneannesinin adını taşıyan Irene ve Anna.³⁰ Ancak mutlulukları Raoul'un erken ölümü nedeniyle uzun sürmedi.

Ioannes Raoul belki de tam zamanında ölmüştü, çünkü karısının imparatorun gözünden düşmesi tam da bu zamana rastlamıştı. İmparator'un Roma kilisesi ile birleşme politikasına karşı çıkanlar arasında kız kardeşi Rahibe Eulogina da vardı. Annesine çok yakın olan ve kocasının ölümünden sonra annesini örnek olarak rahibe olan Theodora da dayısına karşı muhalefet yapmaya başladı. İmparator Mikhail kendisine karşı çıkanları yakalatıp zulmetmeye ve hapsedmeye başladı. Muhaliflerin başı ilan edilen Theodora ve annesi de yakalanıp Konstantinopolis'ten sürüldü ve Karadeniz kıyısındaki Aziz Gregorios Kilisesi'ne kapatıldılar, taşınır ve taşınmaz bütün mal varlıklarını hazine tarafından el konuldu. 1282 yılında İmparator Mikhail öldüğünde İmparator II. Andronikos Palaiologos, birliğin sona erdiğini ilan edince birliğe karşı çıkanlar kahraman ilan edildi. Theodora ve annesi Eulogina Konstantinopolis'e geri döndü. Yeni imparator Andronikos'un atadığı bir ilim ve edebiyat adamı olan Patrik II. Gregorios ile Theodora yakın bir arkadaşlık kurdu. Bu arkadaşlık sonucunda Theodora'nın hayatında bambaşka bir dönem başlamıştı. Ruhani babası olarak gördüğü Gregorios ile birlikte Theodora; sonraki yıllarda klasik Yunan yazarlarından yazmalar toplayıp değişik tokuş edecekleri kitapları ve edebiyat hakkında bilgi alış verişi yaptıkları sayısız mektubu arkalarında bıraktılar.³¹ Patrik II. Gregorios tarafından Theodora Raoulaina'ya yazılmış 29 mektup, yazım dilinin samimiyeti ve Patrik ile Theodora arasındaki hissedilen dayanışma ve manevi bağ nedeniyle ilgi çekicidir. Bu mektupların samimiyeti ve içerikleri geç Bizans dönemi aydınları arasındaki dostluğun önemli bir kanıtıdır.³²

1284 yılında annesinin ölümünün ardından Theodora, özel mülkleri de geri verildiği için imparatorun Konstantinopolis'te bir manastır kilisesi ve ona bağlı binalar kurmak için izin aldı. Başkent'in Krisis'te (Kocamustafapaşa) bulunan ve harabeye dönmüş eski bir yapı olan Manastır, 1285-1289 yılları arasında restore edildi ve

²⁹ Konstantinopolis'in önceki dönemlerinde kadınlar, sadece kocalarının soyadlarını taşıyorlardı. 13. yüzyılda ise kendi soyadlarının hatta hem annesinden hem de babasından aldığı soyadlarının arkasına kocalarının soyadlarını alıyorlardı (Nicol 2001, 38).

³⁰ Nicol 2001, 37-38.

³¹ Nicol 2001, 39-41.

³² Kotzabassi 2011, 115-170.

Theodora sayesinde tekrar yaşar hale getirildi. Giritli Aziz Andreas'a adanmış olan manastırın ikinci kurucusu olarak bilinen Theodora, burayı rahibe manastırına dönüştürdü.³³ Kendisi de ömrünü Aziz Andreas Manastırı'nın huzurlu ortamında dua ederek, bilim ve sanatla uğraşarak geçirdi ve tüm servetini bu tür işlere ayırdı. Bu manastırda kendisine çok büyük bir kütüphane de kurdu.³⁴ Klasik edebiyatın çok iyi bir okuru olan Theodora, böylece önemli bir kütüphanenin de sahibi oldu.

Bildiklerinin büyük bir kısmını ilim, irfan sahibi ve çok yakın dostluk kurdukları bilinen Patrik II. Gregorios'tan öğrenmiş olması muhtemel olsa da onunla tanışmadan önceki dönemlerde de okumaya ve yazmaya merakı olduğu bilinmektedir. Annesi ile aktif bir şekilde dayısının politikalarına karşı çıktığı için gönderildiği sürgünde, hapsedildiği süre boyunca Aziz Theodores ve Theophones Graptos'un vitalarını yazması³⁵, bu dönemlerde kitap sevgisinin olduğunu kanıtlamaktadır. Theodora'nın sürgün döneminde yazmak için bu azizlerin hayat hikâyelerini seçmesi, VIII. Mikhail'in birlikçi politikalarına karşı kendi çektiği acıların bir kinayesi olarak yorumlanmıştır.³⁶ Çünkü bu azizler, ikona kırıcılıkla ilgili fermana karşı çıktıkları için imparator Theophilos tarafından zalimce cezalandırılan azizlerdir. Bununla birlikte, Theodora'nın imparatorun kendisi gibi birlikçi politikalarına karşı çıktığı için kör etmekle cezalandırdığı kocasının kardeşleri Manuel ve Isaac Raoul kardeşlere de göndermede bulunması açısından aziz 2 kardeşi seçmesi olası bir durumdur.³⁷ Ki nitekim, Theodora'nın kendisi de doğru olduğuna inandığı şeyi yaptığı için imparator tarafından cezalandırılıyordu.

Graptos kardeşler ile ilgili olan bu eser, Theodora'nın kaleminden çıktığı bilinen yegâne eserdir. Dindar bir metin olmakla birlikte, metnin içinde antik Yunan yazarlarından yaptığı alıntılar engin bilgisinin göstergesidir.³⁸ Erken yaşlarında Nikea'daki Bizans İmparatorluğu'nun sarayında klasik Yunan edebiyatı hakkında aldığı özel dersler, muhtemelen kitap sevgisinin tohumlarını atmıştı. Tukidides'in çok değerli bir kitabının kopyasına sahip olduğu bilinen Theodora, yazdığı vitada alıntı yaptığı Yunan yazarlarının fazlalığı³⁹ ile daha gençlik yıllarında çok geniş bir kütüphaneye sahip olduğunu ve çok iyi bir okur olduğunu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, manastırın huzurlu ortamında yaşamaya başlamasıyla bilgisinin ve kütüphanesinin genişlemesi sonucunda birçok erkek bilgin ve alim ile yazıştı.⁴⁰ Bu yazışmaların çoğu

---

³³ Nicol 2001, 42-43.

³⁴ Lawler 2004, 281.

³⁵ Talbot 1991, 1772.

³⁶ Talbot 1997, 132.

³⁷ Talbot 2001, 615.

³⁸ Nicol 2001, 48-49.

³⁹ Talbot 2001, 611.

⁴⁰ Günümüze ulaşan 15.480 Bizans mektubundan çok azı kadınlara yazılmıştır. Theodora Raoulaina da kendisine mektup yazılan bu kadınlardan biridir. Bu mektuplardan 29'u Patrik II.

günümüze ulaşmasa da ulaşanlardan Theodora'nın döneminde çok saygı gördüğü anlaşılmaktadır.⁴¹ Yazıştığı alimlerden biri olan Planudes, bir mektubunda Theodora'nın kitaplara ve kitap sanatlarına verdiği önemi göstermektedir. Theodora, mektubunda Planudes'ten koleksiyonundaki armoni hakkında bir kitabı elinde bulunan nüshası ile karşılaştırmasını rica eder. Planudes, kitap artık onda olmadığı için ricasını yerine getiremeye de ona olan hayranlığını ifadelerinde hissettirmektedir.⁴² Günümüze ulaşan belgelerde erkek alimler Theodora hakkında “hanımefendilerin en soylusu, en akıllısı ve en bilgini, ilim aşığı” olarak bahsetmektedirler.⁴³ Theodora da dahil çevresinde yazıştığı alimlerin hepsi bu kitapları çoğaltarak ve koruyarak eski Yunan edebiyatının günümüze ulaşmasında çok önemli bir görev üstlenmişlerdi.

Theodora'nın kitap sevgisi, kitap kopyalama ve kaligrafi alanında da eser vermesine neden olmuştur. Onun elinden çıktığı bilinen en az iki yazma vardır. Bunlardan biri, Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan Ailios Aristeides'in söylevlerinden oluşan 425 varaklık derlemidir. Kitabın girişinde Theodora kendisini tanıtmıştır: “Yeni Roma İmparatorunun kız kardeşinin evladı, Angelos, Dukas ve Palaiologos hanedanları mensubu bir Kantakouzena ve protovestiatrios Ioannes Raoul Dukas Komnenos'un karısı olan Theodora eliyle en yüksek doğruluk seviyesinde kopya edilmiştir.”⁴⁴ Theodora'nın bilinen diğer el yazması ise, Moskova Tarih Müzesi'nde bulunan Simplicius'un Aristoteles'in Peri Physike'si üzerinde bir yorumudur. Bu yazmanın girişinde de kaligrafın “İmparator'un yeğeni, Tanrı'nın armağanı; Dukas, Komnenos, Palaiologos aileleri mensubu ve Ioannes Raul'un karısı” olduğunu belirtilir. Theodora'nın kendisini ithaf ederken Raoul'un karısı olarak sunmasından yola çıkarak bu el yazmaları, kocasının ölümünden önceye yani 1274 öncesine, Theodora'nın mutlu bir evlilik sürdüğü döneme tarihlenmiştir.⁴⁵

Theodora, 6 Aralık 1300 tarihinde manastırında öldüğünde; Planudes, Theodora'nın ölümünü tarih ve saat belirterek şu sözlerle kayıt etmiştir: “Muhterem Hanımefendi, asil rahibe, bütün imparatorların en dindarı İmparator Andronikos'un kuzeni Theodora Raoulaina Kantakouzena Komnena Plaiologina”.⁴⁶

Edebiyatçı Kadınlar

Sayırsız entelektüel yetiştiren Antik Yunan ve Roma döneminden sonra Bizans İmparatorluğu'nda ne yazık ki kadın yazar istisnai bir figür olmuştur. Sadece kadın

---

Gregorios, ikisi Nikephoros Khoumnos, biri Maksimos Planoudes, biri ise Konstantin Akropolites tarafından Theodora Raoulaina'ya yazılmıştır (Kotzabassi 2011, 115).

⁴¹ Nicol 1968, 18.

⁴² Nicol 2001, 43-45.

⁴³ Talbot 2001, 606.

⁴⁴ Nicol 1968, 17.

⁴⁵ Nicol 2001, 48-49.

⁴⁶ Nicol 2001, 50.

yazar isimleri değil aynı zamanda bu yazarların ürettiği metinlerin de çok küçük bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Örneğin MÖ. 7 yüzyıl ile erken 4. yüzyıl arasında Yunanca yazan 46 kadın yazar ismi bilinmesine karşılık 4 yüzyıl ile 15. yüzyıl arasındaki dönemde sadece 7 kadın yazarın ismi günümüze ulaşabilmiştir.⁴⁷ Bizans'ta kadın yazarların azlığı, kuşkusuz Bizans'ta kızların eğitimi ile yakından ilgilidir. Antik dünyadaki kadınların yüzyıllar boyunca sistematik bilimsel bilgi ile güçlendirilmesine karşılık Bizans'ta kadın; ev işleri, dua etme ve hayır işleri yapmakla sınırlandırıldığı için kadınların eğitime ulaşmaları engellenmiştir. Edebiyatın okuyucuların özellikle de kadınların ahlakı üzerinde çok zararlı etkisi olacağı varsayıldığı için Bizans kadınlarının eğitimde sadece dini çalışmaları izlemeleri uygun görülmüştür.⁴⁸ Bu durumda entelektüel kadınlar yetiştiren Antik Yunan ve Roma dönemi ile kıyaslandığında, Bizans döneminde kadın yazarların sayısındaki azalma şaşırtıcı olmamaktadır.

Erken Bizans döneminde kadınların yazıya karşı eğilimli olmaları muhtemelen antik kültürün aydın kadın figürünün bir yansımasıdır. En iyi kaydedilen Bizans şairlerinden biri olan Athenais Eudokia, erken dönem Bizans kültürü ile antik kültürün birleşiminin canlı bir örneğini oluşturmaktadır. Eudokia, babası pagan filozof Atinalı Leontios'tan eğitimini almış olarak 421 yılında II. Theodosios ile evlenerek hem Hıristiyan hem de imparatoriçe olmuştur. "Bütün hayatı boyunca doğduğu şehir olan Atina'nın aydınlık ülküsüne sadık kalmış, fakat aynı zamanda gerçek bir içtenlikle yeni dinine bağlanmış olan hem dünyevi şiirler hem de kilise ilahileri yazan bu imparatoriçenin kişiliği, Bizans'ta Hıristiyanlığın Antik kültür ile yan yana beraberce yaşamış olmasının güzel bir örneğidir."⁴⁹

Athenais Eudokia, imparatoriçe olduktan sonra da entelektüel eğilimlerinin peşinden gitmeye devam ederek bir dizi havari menkıbesi ve İncil tefsiri kaleme almıştır. Theodosios ile evlendikten kısa bir süre sonra 421 yılında ise Bizanslıların Sasanilere karşı zaferi şerefine yazılmış altı ayaklı ölçüye sahip *encomium*⁵⁰ en eski çalışmasıdır. Tevrat'ın ilk sekiz kitabına dair şiirsel tefsirler, *Daniel ve Zekeriya'nın Kehanetleri*, *Antiokeia* hakkında bir konuşma, *İsa'nın yaşamı üzerinde Homeros tarzı bir cento*⁵¹ ve

⁴⁷ Mavroudi 2012, 63.

⁴⁸ Carr, erkek egemen ideolojinin kadınların eğitimi dini eğitimle sınırlamak istemesinin Bizans'ta kadın cehaletine kanıt oluşturmadığını düşünmektedir. Bizans'ta çoğu orta ve yüksek sınıfa mensup kadının Kapadokya gibi uzak illerde bile okuryazar oldukları bilinmektedir (Carr 1997, 15-16). Bizans yazılı kayıtlarında kadınların eğitime ilişkin bilgiler az olsa da, erkek entelektüellerin önemli bir kısmı eğitimlerine annelerinin çok önem verdiklerini not etmişlerdir. 9. yüzyılda Studioslu Theodoros ve 11. yüzyıldan Mikhail Psellos anneleriyle mektuplaşmışlardır. Bunlar bize kadınların okuma yazma bildiklerini hatta çocuklarının eğitimine önem verecek kadar aydın olduklarını kanıtlamaktadır. Ancak bu kadınların sayısının çok az olduğu da belirtilmelidir.

⁴⁹ Ostrogorsky 1986, 51.

⁵⁰ Methiye içeren şiir türü, kaside.

⁵¹ Başka yazarlardan alınan dizeleri kullanarak yapılan şiir.

Aziz Cyprianus'un Şehadeti imparatoriçeye atfedilen diğer eserlerdir. Araştırmacıların altını çizdiği üzere 440 yılında yazılmış olan *Şahadet*, sofistike edebi türde 5. yüzyıl kadınıca yazılmış nadir bir çalışmadır. Klasik eğitime ve antik dil ve edebiyata bağlılığına rağmen, Eudokia'nın sofu bir Hıristiyan olduğu kesindir. Eudokia'nın yazıları, antik dönem ve pagan ölçülerinin ve yazın biçimlerinin Hıristiyan eserlerde kullanımında önemli bir evreyi temsil etmektedir.⁵²

Bizans'ta entelektüel kadınların önemli bir edebi uğraşı alanı şiir idi. 1978 yılında Hunger'in *History of the High-Style Secular Literature of the Byzantines* isimli çalışmasında listelenen yaklaşık 120 Bizans şairi içinde sadece ikisi kadın idi: 5. yüzyıldan imparatoriçe Eudokia ve 9. yüzyıldan Kassia.⁵³ Bu inceleme dini şiirleri içermediği için yanıltıcı bir rakam vermekteydi. Bizans'ta dini ve din dışı şiir yazan sanatçıları belirleyen çalışma 1961 yılında Wellesz tarafından yapılmıştır. Wellesz, Hunger'ın listesine 9. yüzyılda yaşamış olan rahibe Thekla'yı da ekleyerek Bizanslı şair sayısını 190'a çıkartmıştı.⁵⁴ Daha sonraki çalışmalar ilahi yazan kadınlara 2 isim daha eklemiştir. 9. yüzyıldan Theodosia ve 14. yüzyıldan Palaiologina.⁵⁵ Böylece 190 Bizans şairinden 5'inin kadın olduğu belirlenmiştir.⁵⁶

Bizanslı kadınlar şiir çalışmalarının yanında hagiograf, anı, biyografi gibi değişik edebi türlerde de eserler vermiştir. Erken Bizans dönemine ait Rahibe Egeria tarafından yazılan *Egeria'nın Yolculukları* isimli eser ise, muhtemelen manastır baş rahibesi olan dindar bir kadın tarafından hac yolculuğu deneyimlerini paylaşmak için yazılmış nadir bir eserdir. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında erkekler kadar kadınlar da; kutsal yerleri ziyaret etmek, ayinlere katılmak, mucize, şifa, tavsiye ve ilham arayışları veya affedilme dileği nedeniyle hacca giderlerdi. Ancak hac yolculuğu; hırsızlar, gemi kazaları, hastalıklar, korsanlar, bir dizi sıkıntı ve tehlikelerle dolu olduğu için kadınlar için çok zor geçirdi. Kadınların hacca gitmesi her zaman teşvik edilmezdi ve yola çıktıklarında da onlara her zaman kolaylık sağlanmazdı. Çünkü ideoloji kadının evinde oturmasını gerektiriyordu. Egeria, tüm bu zorlukları göze alarak 381-384 yılları arasında hacca çıkmış ve hac yolculuğu boyunca yaşadıklarını günümüze üçte biri gelebilmiş Latince bir metin olan *Egeria'nın Yolculukları* isimli eserine not etmiştir.⁵⁷ Eserin günümüze gelebilen kısımlarını içeren el yazması, 11. yüzyılda yapılmış bir kopyadır. Latince'den ilk İngilizce tercümesi 1891 yılında yapılmıştır. Wilkinson, *Egeria's Travel* isimli kitabında Egeria'nın tüm metnini yayınlamıştır.⁵⁸

---

⁵² Connor 2011, 95.

⁵³ Mavroudi 2012, 64.

⁵⁴ Wellesz 1961, 443.

⁵⁵ Mavroudi 2012, 65.

⁵⁶ Bu kadınların dördü yazdıkları ilahilere müzik de besteledikleri için bu sanatçılar müzisyen sanatçılar kısmında incelenecektir.

⁵⁷ Connor 2011, 62-64.

⁵⁸ Tam metin için bkz: Wilkinson 1999, 107-166.

Yazdıklarını muhtemelen başrahibesi olduğu manastırın rahibelerine hitaben mektup biçiminde anı yazısı olarak kaleme almıştır. Kudüs ve diğer yerlerdeki ibadet uygulamaları üzerine sağladığı zengin bilgilerin yanı sıra dindar bir kadının bakış açısı, kendi düşünceleri ile hac, yolculuk sırasında insanlarla iletişimi gibi konularda bilgi vermektedir. Güçlü ve özgür bir iradeye sahip olduğu anlaşılan bu kadının, çok zor şartlar altından 4 yıl yaptığı bu yolculuğu belgesi günümüze ulaşan kadın tarafından yazılmış tek metindir.⁵⁹

Manastırlar, kadınların eğitimlerini sürdürmeleri ve edebiyat çalışmalarını yürütebilmeleri için önemli yerlerdi. Bizans kadın edebiyatçılarının önemli bir kısmının rahibe olması manastır eğitimlerinin önemini gündeme getirmektedir.⁶⁰ Irene Doukaina'nın günümüze kadar gelmiş Kecharitomeni Manastırı tipikonu bize manastırlarda eğitilmiş kadınların bulunmalarının zorunlu olduğunu göstermektedir.⁶¹ Burada, hepsinin okuma, yazma ve biraz muhasebe bilmesi gereken pek çok manastır memurunun görevleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır; bazı rahibelerin okuryazar olmama olasılığından bir kez bile bahsedilmemiştir.⁶² Bizans rahibe manastırlarında, idari ve muhasebe işlerini yürüten rahibelerin yanında kilise korosundaki rahibelerin de okuryazar olmaları şart idi.⁶³ Kadın manastırların genellikle şehirlere yakın yerlerde kurulması, kentli uzmanlara ve sanatsal kaynaklara kolaylıkla ulaşımı sağlamış ve rahibelerin eğitimini kolaylaştırmıştır.⁶⁴

7. yüzyıldan manastır kurucusu Azize Olympias'ın röliklerinin çevirisini yaparak kısa hikayesini yazan başrahibe Sergia gibi sadece bir kaç tane Bizanslı kadın hagiograf bilinmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Theodora Raoulaina, *Theodore ve Theophanes'in Uzun Yaşamı (Graptos)* isimli eserini manastırda yazmıştır. Yazarının edebiyat zevkini kanıtlayan klasik imalar ile dolu eser, VIII. Mikhail'in birlikçi politikalarına karşı olan erkek kardeşlerinin katıldığı acının üstü kapalı bir kinayesi olarak tercüme edilmiştir.⁶⁵ Theodora Raoulaina gibi eserini manastırda rahibe olduğu dönemde yazan diğer bir kadın yazar Anna Komnena'dır. Babası I. Aleksios Komnenos'un biyografisini kaleme almış olan bilge prenses Anna Komnena, aynı zamanda Bizans'ın tek seküler kadın tarihçisi ve biyograficisidir. Şüphesiz ki Bizanslı

---

⁵⁹ Connor 2011, 64-75.

⁶⁰ Carr, makalesinde isimleri günümüze ulaşan kitap kopyalayan sanatçı kadınların ikisinin manastırdan olmasına karşılık diğer ikisinin de manastır dışından olmasını neden göstererek manastırların kadın eğitimi üzerinde zannedildiği kadar öneminin olmadığını vurgulamaktadır (Carr 1985, 13).

⁶¹ Manastırlardaki entelektüel kadınlar hakkında daha geniş bilgi için bknz: Talbot 2001, 604-618.

⁶² Jordan 2000 652-657.

⁶³ Talbot 2001, 608.

⁶⁴ Carr 1997, 16.

⁶⁵ Talbot 1997, 136.

bir kadın tarafından yazılmış ve günümüze ulaşabilmiş en önemli eser de Anna Komnena'nın *Alexiad'*ıdır.

Tarihçi ve Yazar Anna Komnena

Anna Komnena, Komnenos Hanedanlığı'nın kurucusu ve Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un ve Irene Komnena'nın kızı ve dokuz çocuğunun ilki olarak 2 Aralık 1083 tarihinde imparatorluk sarayının kadınlarının doğumlarına özgü *Mor Odada* dünyaya gelmiş ve *Mor Odada Doğan (Porphyrogenetos)* ünvanını almıştır.

Dukas ailesi ile ittifak yaparak imparator olmuş olan babası I. Aleksios, 8 yaşındaki kızı Anna ile İmparatoriçe Maria'nın oğlu Konstantinos Dukas'ı nişanlayarak tahta çıkmasına yardımcı olan imparatoriçeye vefa borcunu öderken ondan sonraki imparatoru da belirlemiş oluyordu. Anna ve Konstantinos'un nişanı, Anna'yı da geleceğin müstakbel imparatoriçesi yapmıştı. Ancak Konstantinos'un erken vefatı Anna'nın tacını tehlikeye soktu. Nitekim korkulan oldu: Aleksios 1092 yılında 4-5 yaşlarında olan büyük oğlu Ioannes'i eş imparator ilan edince Aleksios Komnenos, Komnenos Hanedanlığı'nın temellerini atarken Anna'nın beklentileri ve hayalleri ise yıkılmıştı. Ancak Anna'nın Nikephoros Bryennios ile evlendirilmesi ile hayaller tekrar canlanmaya başladı. Anna ve annesi Irene'nin tüm çabalarına rağmen I. Aleksios veliahdını değiştirmeyen imparatorun ölümünden sonra da imparator olan II Ioannes'e karşı kurulan tüm suikastlar başarısız oldu.⁶⁶ Anna'ya göre, imparatoriçe olmak Anna'nın hakkıydı ve doğumunda cinsiyeti nedeniyle kaybettiği tahtı şimdi de eşi kaybediyordu. Anna, bu olayı hayatı boyunca unutmuyacaktı ve tüm yaşamını, hırslarını bunun üzerine kuracaktı.

Bu hırs, 11. yüzyıl boyunca imparatorluğun politik karakterinin değişmesine neden olan kadınların hırsı ile aynıydı. 11. yüzyıldan itibaren imparatorluk kadınları sadece evlilik birliğinin ve imparatorluğun tüm önemli öğelerinde bir ortak değil aynı zamanda bu birliğin ve imparatorluğun mimarı olarak da önemli bir role sahipti.⁶⁷ Bu kadınların en önemli örneği, Anna'nın babaannesi Anna Dalassena idi. Anna Dalassena'nın I. Aleksios tarafından verilen otoritesi mali ve ekonomik konularda tam gücü kapsıyordu. Anna Dalassena manastıra çekildikten sonra sarayda en güçlü kadın Anna Komnena'nın annesi Irene oldu. Irene askeri seferlere bile kocası ile birlikte katılıyordu. Bu kadar güçlü kadınlar örnek olarak karşısında dururken Anna Komnena'nın hükümdarlığı ve gücü arzulanması şartıdır.

Kardeşi İmparator II. Ioannes Komnenos'a karşı düzenlediği suikastın sonucunda Anna, Kecharitomene Manastırı'na sürgüne gönderildi ve hayatı boyunca da burada rahibe olarak kaldı. Burada kendi deyimiyle yazarlık yeteneğini sergilemek için değil böylesine önemli bir konunun tarihin karanlık sayfalarında kaybolmasına izin

---

⁶⁶ Ostrogorsky 1986, 347-348.

⁶⁷ Hill 2006, 444.

vermemek için⁶⁸ *Aleksiad*'ı yazmaya başladı. Ortaçağ Avrupası'nın tek seküler kadın tarihçisi olan Komnena'nın⁶⁹ 1143-1153/54 yılları arasında Kecharitomena Manastırı'ndaki yıllarında yazdığı⁷⁰ eserinin konusu, yazıldığı tarihten kırk ile altmış yıl öncesinden başlayarak babası ve Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un muhteşem imparatorluk yıllarıdır.

Şüphesiz ki, Bizanslı bir kadın tarafından yazılmış ve günümüze ulaşabilmiş en önemli eserlerden biri Anna Komnene'nin *Alexiad*⁷¹'dir. Bu uzun ve kişisel tarih, babasının krallığının ve Birinci Haçlı Seferi'nin ana kaynağı olmanın yanı sıra üç kuşak güçlü-iradeli imparatorluk kadınları hakkında da ayrıntılı bilgi vermektedir: Alexios'un annesi Anna Dalassene, karısı Irene Doukaina ve Anna'nın kendisi.

Aleksiad'ın önsözünde belirttiği üzere Anna; Helen dilini derinlemesine incelemiş, güzel konuşma sanatını ihmal etmeden felsefe ile ilgilenmiş, Aristoteles'in kapsamlı bilimsel yapıtlarını, Platonun diyaloglarını dikkatle okumuş, tinsel yönünü dörtlü bilgi (astronomi, geometri, aritmetik ve müzik) ile zenginleştirmiş⁷² eğitimine önem vermiş meraklı ve çok zeki bir prensistir. Anna'nın entelektüel merakının kökeni kuşkusuz çocukluğu boyunca örnek olarak aldığı annesi Irene, büyük annesi Anna Dalassena idi.

Hayatı boyunca edindiği bilgisini ve eğitimini sergileyerek eserini çok sevdiği Homeros tarzında ve eski bir dille destan biçiminde yazmıştır. Eser, sadece isminden dolayı destan değildir. Aynı zamanda, tarihinin çoğunun Rumlar, Türkler ve İskitlerle savaş ile ilgili olmasına karşın eserin kurgusunun yalınlığından dolayı da standır. Kitap boyunca ve hatta adı ile de Homeros'a öykündüğü aşikârdır.⁷³ *İlyada* ve *Odesia*'ya sayısız gönderme yaparak⁷⁴ ve kahramanları ile Homeros'un kahramanlarını özdeşleştirerek⁷⁵ edebiyat yeteneğini ortaya koyarken bilgisini ve zekasını da göstermektedir.

Bazı araştırmacıların *Aleksiad*'ı; kötü tarzı ve sahte tadını gerekçe göstererek başarısız bir çalışma olarak görmelerinin⁷⁶ ya da eserin Anna Komnena tarafından

---

⁶⁸ Komnena 1996, 10.

⁶⁹ Gouma-Peterson 2000, ix.

⁷⁰ Connor 2011, 329.

⁷¹ Komnena'nın orijinal eserinin adı *Aleksias*'tır. *Aleksias* adı, *İliada* adının orijinali olan *İlias*'tan esinlenilmiştir. *İlias*, eski Hellen diline göre türetilmiş bir dışı sıfattır ve "İlion'sal, İlion ile ilgili" (Destan) diye anlaşılır. Anna Komnena'nın kendi yapıtına verdiği *Aleksias* adı, *İlias* adına öykünerek "Aleksios'sal" yani "İmparator Aleksios'un Destanı" anlamındadır. Yapıtın günümüz dillerine çevrilmesi sonucunda eserin adı *Aleksiad* olmuştur. (Komnena 1996, 6-7.)

⁷² Komnena 1996, 9.

⁷³ Laiou 2000, 6.

⁷⁴ Göndermeler hakkında daha fazla bilgi için bkz: Buckler 1929, 197.

⁷⁵ Kahramanlar ve özdeşleştirmeler hakkında daha fazla bilgi için bkz: Ljubarskij 2000, 171-172.

⁷⁶ Ljubarskij 2000, 169.

yazılmadığı, kocasının notlarından uyarlandığını iddia etmelerinin⁷⁷ nedeni belki de bir kadının eseri olmasıdır. Ancak biyolojik farklılıklar nedeniyle edebiyatta; sağlam ve güçlü olarak nitelenen erkeklerin sanatına karşılık; kadınların sanatının doğadan beslenen, nazik, doğal, zarif ve süsleyici⁷⁸ özelliklerini tam da olduğu gibi taşıması bakımından *Aleksiad'*ın bir kadın tarafından yani Anna Komnena tarafından yazılmış olmasından kuşku dahi duyulmamalıdır.

Bununla birlikte Barbara Hill'e göre⁷⁹, Anna'nın erkek olarak dünyaya gelmeme trajedisi; (çünkü imparator olma şansını kaybetmiştir) onu, seçmediği ve hoşlanmadığı bir role mahkum etmiştir. Ancak doğumuyla gelen bu cinsiyet trajedisinin oturup bir dönemi yazacak kadar hırslı bir kadın olarak yetişmesinin ana nedenlerinden birini oluşturması da ironiktir.⁸⁰ Cinsiyet trajedisi Anna'yı hayatı boyunca kendini kanıtlamak için bir şeyler yapması gerektiği düşüncesine sürüklemiş ve *Aleksiad* biraz da bu düşünce sonucunda ortaya çıkmış olabilir. Anna'nın çevresindeki kadınlar; hep güçlü olmuşlar, sorunlarıyla yüz yüze gelip başarılı olmuş kadınlardı. Bu kadınlar arasında yetişen Anna'nın, cinsiyetinden dolayı eksiklik duymasından ziyade onlar gibi başarılı ve sorunlarıyla baş edebilen bir kadın olduğunu göstermek için *Aleksiad'*ı yazdığını düşünmek daha mantıklıdır.

Anna, kitabının önsözünde de belirttiği üzere bu eseri yazma nedeni, babasının imparatorluk yıllarının başarısının unutulmuşluğun derinliklerine kayıp gitmesine izin vermemek olsa da; satırlar arasındaki tutkulu sesi en büyük umudu olan babasının ardından tahta geçememedeki hayal kırıklığının yarattığı acıyı da başarılı bir şekilde aktarır. Anna eserinin önsözünde çalışmasının gerçekliği konusunda şunları belirtir:

Gerçekten tarihçiliği üstlenen kişi, kendisinin (söz ettiği kişiler hakkındaki) gerek hoşlanma eğilimlerini gerek nefret duygularını unutmamalıdır ve nice kez, düşmanlık duyduğu kişileri, onların yaptığı işler öyle gerektiriyorsa, en büyük övgülerle göklere çıkarmalı; buna karşılık nice kez, kendisinin en yakın hısımlarını, eğer onların davranışlarındaki kusurlar bunu gerektiriyorsa, kınamalıdır. Sonuç olarak, o ne dostlarını eleştirmekte ne de düşmanlarını övmekte duraksamayacaktır. Bana gelince, gerek onları (dostlarımı, sevdiklerimi) gerek ötekileri (düşmanlarımı, sevmediklerimi); ayrıca gerek sözlerimden incinenleri gerek sözlerimi yerinde bulanları, olayların kendileriyle ve tanıklarla, aktardığım gelişmelerin gerçek olduğuna inandırmak istiyorum.

---

⁷⁷ Howard-Johnston 1996, 280. Macrides, Howard-Johnston'un bu tezini, 11. ve 12. yüzyıllardaki diğer yazarların özellikle de Psellos ve Zonaros'un eserlerini referans alarak cinsiyete özgü özellikleri ile birlikte ele alarak çürütmektedir (Macrides 2000, 63-81).

⁷⁸ James 1997, 14.

⁷⁹ Hill 2003, 193.

⁸⁰ Çağlan 2011, 23.

Bu içten ve samimi sözler Anna'nın tamamıyla bir tarihçi gözüyle objektif bir şekilde eserini yazmaya başladığını göstermektedir. Ancak başarabilmiş midir? Satır aralarındaki subjektif değerlendirmeler kendi üzüntüleri ve kaygıları hakkındaki sözler bu sorunun yanıtını olumlu vermeyi güçleştirmektedir. Çünkü, yaklaşık on yıl üzerinde çalıştıktan sonra 1150'li yıllarda tamamladığı *Alexiad*'da, Anna gizli bir kahraman gibi her satırda kendini hissettirmiştir. İmparator Aleksios Komnenos'un yaptıklarını yazarken hakkı olmasına rağmen tahta çıkamamış Anna'yı da sıklıkla anlatmaktadır. Anna'nın karmaşık düşünceleri ve tutkusu her satırda kendini hissettirmektedir.

Anna, babasına hayran küçük bir kız gibi *Aleksiad*'da babasının imparatorluğunu anlatsa da baba ve eş sevgisini, taht kavgalarından dolayı kardeşine olan nefretini, Komnenos kadınlarının büyüklüğünü başarılı bir şekilde tasvir eder. Ancak, kendisinin de söylediği gibi asıl amacı İmparator Aleksios Komnenos'u övmek değildir. Homeros hayranı Anna'nın amacı gerçekleri (ya da kendi bakış açısından gelenleri) zamanın acımasızlığından kurtarmak ve edebi bir dille yazdığı eseri ile Homeros'a ulaşmaktır.

Connor'a göre *Aleksiad*, "herhangi bir döneme ait en büyük edebi eserlerden biridir".⁸¹ Komnena, neyi anlattığı kadar nasıl anlattığına da önem vererek çok bilinçli bir şekilde bu eseri yarattığını kanıtlamaktadır. *Aleksiad*, tarihsel olayları gözümüzde canlandırmamıza olanak sağlayan şekilde anlatmasından dolayı tarih, yazarın kendi ve çevresindeki kişilerin kişisel deneyimlerine ve yaşadıklarına gönderme yapmasından dolayı biyografi ve destandır. Bu bağlamda Anna'nın karmaşık düşüncesi ve tutkulu sesinin ifadesi olan *Aleksiad*; tarih, biyografi ve destanın bir karışımı olarak üstün bir zekanın ürünüdür.

Müziyen Kadınlar

11. yüzyıldan itibaren Bizans toplumdaki değişim aristokratik kadınların toplumda artan bir role sahip olmalarına neden olmuş ve bu kadınlar, sanat patronları ve edebiyatçılar olarak varlıklarını artan bir şekilde ortaya koymuşlardır.⁸² 11. yüzyıldaki bu değişimin kuşkusuz en önemli nedeni; bu yüzyıldaki eğitilmiş kadınlara karşı olumlu bakış dolayısıyla kadınların kısmen de olsa eğitime erişimleri konusunda zorlukların kaldırılmasıdır.⁸³ 11. yüzyılın sonlarında basit dini metinleri okumak için gerekli

---

⁸¹ Connor 2011, 329.

⁸² James 2008, 650.

⁸³ Kısmen başladığının söylenmesinin nedeni, Efesos'lu Tornikes'in konuşmasında Anna'nın ailesinin felsefe öğrenmesine karşı olmadığını ancak edebiyat çalışmasına karşı olduklarını ve bu yüzden sarayın harem ağalarından birinin emrinde gizlice çalışmak zorunda kaldığını belirtmesi 12. yüzyılda bile hala bazı saray kadınlarının eğitime erişmesinin zorluklarını ortaya koymaktadır. Annesi Irene Doukaina, iyi bir okuyazar olmasına karşılık, kendisinin ilgi alanı dini ve teolojik konular ile sınırlı idi. Zaten, tipikonunda manastır kütüphanesi ile ilgili bir bilgi bulunmaması, el işi çalışmalarından bahsederken entelektüel ve edebi çalışmalardan söz etmemesi din dışı eğitimi çok fazla desteklemediğini kanıtlar niteliktedir. Irene-Eulogina

olandan daha fazla eğitim alan kadınlarla ilgili olumlu bir algı gelişmişti. 12. yüzyılda Konstantinopolis'te eğitilmiş aristokrat kadınların çoğunluğu dikkat çekiciydi.⁸⁴ 12. yüzyılın erken dönemleri imparatorluğun geçiş dönemi idi, çünkü İmparatorluğun egemen sınıfı yeniden yapılandırılıyordu ve politik bölünmeler yaşanmaktaydı. Bu toplumsal geçiş aristokrat kadınlara yeni bir politik rol verdi ve farklı koşullar altında erişemeyecekleri edebiyat kültürüne ve eğitime ulaşmalarına olanak tanıdı. Bu yapı içerisinde aristokrat kadınlar eğitimin de verdiği destekle yetkilerini daha dikkat çekici biçimde kullanmaya başladılar.⁸⁵

11. yüzyıldan itibaren kadınların eğitime erişimine izin verilmesiyle birlikte sanatçı kadınların sayısındaki artışın nedeni de anlaşılabilir. Ancak bu yüzyıl öncesindeki 9. yüzyılda neden kadın ilahi yazarlarının sayısı diğer dönemlere göre dikkat çekici oranda fazlaydı? Bu sorunun cevabı da kuşkusuz, 9. yüzyılın 12. yüzyılda olduğu gibi önemli sosyal ve ideolojik değişim dönemi olmasıdır. İkonoklast dönemin hemen sonrasında Bizans İmparatorluğu'nda birçok şey ile birlikte şiir ve müzik zevkinde de bir değişim yaşanmaktaydı. Bizans müziği çevre kültür müziklerinden etkilenmeye açık bir hale gelmişti. Kadın ilahi yazarlar bu değişimi ve yeniliği çabucak kavramışlar ve kucaklamışlar gibi gözükmektedir.⁸⁶

Bizans İmparatorluğu'nda, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Antik Yunan'dan gelen adet nedeniyle⁸⁷ fahişlikle bağdaştırılması ve bekâr genç kızların müzik aleti çalmalarının yasaklanması kadınların müzik ile uğraşmalarını engellemiştir.⁸⁸ İmparatorluğun ilk yıllarında dini müziğin gelişiminde kadınların rolleri hakkında ne yazık ki bilgimiz yoktur. Din dışı müzik ile ilgili bilgilerimiz ise kilise yöneticilerinin kadınları kınamaları dolayısıyla yazdıklarından ibarettir. Din dışı müziği kâfirlik sayan kilise yönetimi erken çağlarda müzikle uğraşan tüm bu kadınları fahişe olarak nitelirmiştir.⁸⁹

Diğer sanat dallarında olduğu gibi, erkek egemen toplum olan Bizans'ta erkek müzik sanatçılarının isminin önemli bir kısmı günümüze ulaşmasına karşılık, kadınlara

---

Komnaine'nin de akıcı konuşmasına karşılık kusursuz bir Yunancasının bulunmaması gramer derslerini az gördüğünü kanıtlamaktadır (Carr 1985, 9-11). Bununla birlikte Mikhail Psellos'un kızının eğitimini, George Tornikios'un Anna Komnena'nın cenaze töreninde onun sıra dışı eğitimini, bilgeliğini ve çağdaş alim erkekler üzerindeki etkisini övmesi kadınların eğitime ulaşmalarına izin vermeyen Bizans ideolojisine karşı eğitilmiş kadınların en azından orta ve geç Bizans döneminde takdir edildiklerine ilişkin önemli bir tezadı da gözler önüne sermektedir.

⁸⁴ Laiou 1981, 250.

⁸⁵ Mavroudi 2012, 72-73.

⁸⁶ Mavroudi 2012, 75.

⁸⁷ Antik Yunan'da müzisyen kadınlar ikiye ayrılırdı: İlki, *hetairai* denilen aşıklarını baştan çıkarmak ve eğlendirmek için müziği kullanan fahişeler, ikincisi ise müziği bir kariyer olarak yapan saygın, eğitilmiş, üst sınıf kadınlar (Touliatos 1993, 114-115).

⁸⁸ Lawler 2004, 219.

⁸⁹ Touliatos-Miles 1998, 143-144.

yönelik sınırlamalar dolayısıyla çok az kadın besteci-müzişyen ismi bilinmektedir. Dini müzik alanında günümüze ulaşan çok fazla eser olmasına karşılık Bizanslıların spiritüel anonimliğin dünyada verilmiş övgünün yerine geçeceğine inanmaları dolayısıyla sanatçı isimlerinin gizli tutulmasını onurlandırmaları, çoğu eserde besteci isminin belirtilememesine neden olmuştur. Kadın bestecilerin isimlerinin azının günümüze ulaşmasının bir başka nedeni de kadın müzişyenlerin sanatlarının cinsiyetlerinden bağımsız olarak algılanması istemiş olmaları olabilir.⁹⁰

9. yüzyıldan itibaren⁹¹ adları günümüze kadar ulaşan Bizanslı kadın müzişyenlerin hepsi iyi eğitim görmüş, yüksek sınıf mensubu kadınlardı ve içlerinden biri hariç hepsi rahibe idi: Aziz Simeon Stylite'in annesi Martha, Theodosia, Thekla, Kassia, Kouvouklisena, Palaeologina ve adını bilmediğimiz ama metinlerde İonannes Kladas'ın kızı olarak geçen bir besteci. Bu kadınların adları belgelerde Bizans ayin müziği bestecisi olarak geçmiştir. Ne yazık ki, sadece İoannes Kladas'ın kızı ile Kassia'nın notaları günümüze ulaşabilmiştir.⁹² Bu ilahi yazarlar ve besteciler içinde ise Kassia'nın, diğer ilahi yazarlarıyla karşılaştırıldığında ayrı bir müzikal özelliğe sahip olduğu görülmektedir.⁹³

Rahibe Thekla'nın en ünlü eseri, Meryem'i yücelten ve öven *Theotokos* adı verilen bir ilahi biçiminde kanondur. Thekla'nın Meryem hakkındaki ilahisinin yanında azizeler ve martirler hakkında da eserleri bulunmaktadır. Thekla'nın kadınlar için ve kadınlar hakkında yazdığı eserler onun kendine güvenen ve cinsiyetinden gurur duyan bir kadın olduğunu kanıtlamaktadır.⁹⁴ Thekla ile birlikte Martha ve Theodosia da, 9. yüzyılda bir manastırda yaşamış ve ilahi bestelemiş rahibelerdir. Bu rahibeler başlangıçta manastır korosunda kadın koristler tarafından söylenmek üzere ilahiler yazmayı amaçlamışlardı. Bu yazıkları ilahilerin büyük bir kısmı da Meryem, azizeler, kadın martirler hakkında idi. Kadın ilahi yazarlarının ve bestecilerinin kadınların gözünden kadınları anlatmaları Bizans yazıcılığında çok az rastlanan bir özellik olduğu için önemlidir.⁹⁵ Kadınlar belki de bilinçsizce, kilise için yaptıkları ilahilerle kendi cinsiyet rollerini tanımlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktaydılar.

13. yüzyılda bir kilisenin korosunun yöneticisi olarak tanınmış Kouvouklisena, kadınların kilisede şarkı söylediklerini ve hatta koro yöneticisi olduklarını göstermektedir. Kouvouklisena'nın besteciliği konusunda kesin delil olmamasına karşın, müzik yöneticiliği yapan erkeklerin beste yaptıkları bilindiği için onun da beste yapmış olabileceği düşünülmektedir. 15. yüzyılda bir manastırda yaşadığı sanılan Rahibe

⁹⁰ Brashier 2012, 14.

⁹¹ 9. yüzyıla kadar müzik kişiden kişiye aktarılmasına karşılık bu yüzyılda bir tür nota yazımı icat edildi (Rice 2002, 202).

⁹² Touliatos-Miles 1998, 144.

⁹³ Touliatos 1984, 77.

⁹⁴ Topping 1980, 353-354.

⁹⁵ Touliatos 1993, 120-123.

Palaeologina ise imparatorluk ailesine mensup iyi bir eğitim almış bir bestecidir ve günümüze bestelediği eserlerin sadece sözleri kalmıştır.⁹⁶

14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başında yaşayan Ioannes Kladas'ın⁹⁷ kızı olarak bildiğimiz bir kadın besteci sanatta baba-kız çalışmasının güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Bazı durumlarda müzisyenler ve besteciler uzun soluklu bir geleneğe sahip ailenin adı ile tespit edilmiştir. Bu bestecinin bilinen tek yapıtı *MS. 2406, folio 258v. sayılı* metinde bahsedilmiştir. Metinde “Bu kompozisyon Ioannes Kladas'ın kızı tarafından yazılmıştır” ibaresi ile bestecinin aile ismi ile tanımlanması ve kendi ön isminin verilmemesi ilginçtir.⁹⁸

Bizans müziğine katkıda bulunan bu kadınlar, din dışı müzik yapımları yasak olduğu için dini müziğe yönelmişler ve Bizans manastırlarında çalışmak üzere yeni eserler bestelemişlerdir. Eser besteleme, çarpıcı sesleriyle eserleri seslendirme yoluyla Bizanslı kadınların Bizans dini müziğine katkıda buldukları aşikârdır.

Şair ve Besteci Kassia

Bizans müziğinin en önemli kadın bestecisi ve ilahi yazarı olan Kassia'nın, 800, 805 ya da 810 yılında muhtemelen Konstantinopolis'te doğduğu ve 843-867 yılları arasındaki bir tarihten öldüğü sanılmaktadır.⁹⁹ Babasının Büyük Saray'da askeri bir rütbe olarak aristokratlara verilen *candidatos* unvanını taşıyan bir asker olmasından dolayı saray mensubu bir kız çocuğu olan Kassia, Klasik Yunan eğitimi almıştı. Aldığı eğitim karakteri ile birleşince Bizans geleneklerine göre erkek üstünlüğü karşısında suskun olması gerekmesine karşılık yapamamış ve bu hareketi onun imparatoriçe olamamasına neden olmuştur.¹⁰⁰

830-842 yılları arasında hüküm süren imparator Theophilos için düzenlenen gelin tanıtma törenine katıldığında Kassia gencecik, eğitilmiş ve bilgili bir kızdı. Tören esnasında Theophilos'un gözleri Kassia'nın güzelliğine takılınca, İmparator adayı kadınların Havva'yı kastederek çoğu kez kötülüğün kaynağında yattıklarından bahsetmiş. Kassia, bu söze karşılık, küstahça Meryem'i hatırlatarak kadınlığın birçok iyiliğin kaynağından da bulduklarını söylemiş.¹⁰¹ Bu gözü pek karşılıktan pek memnun olmayan Theophilos eş ve imparatoriçe adayı olarak Kassia yerine Theodora'yı seçmiş. Kassia ise cesaretinin ve hızlı düşünen zekasının bedelini imparatoriçe olma şansını yitirerek ödemiş ve bu bedel, 843 yılında bugünkü Çemberlitaş yakınlarında

⁹⁶ Toulatos-Miles 1998, 144-145.

⁹⁷ Ayasofya'nın müzik yöneticisi ve 14. yüzyıl Bizans müziğinin önemli bir bestecisi.

⁹⁸ Touliatos 1984, 63.

⁹⁹ Kazhdan 1991, 1109. Kassia'nın doğum tarihi ile ilgili araştırmacılar farklı bilgiler vermektedir. Topping 805 yılından önce doğduğunu bildirir (Topping 1981, 201).

¹⁰⁰ Touliatos-Miles 1998, 146.

¹⁰¹ Kassia'nın metinleri arasında bir cümle bu olayla bağlantısı açısından dikkat çekicidir: “Konuşma zamanı geldiğinde sessizlikten nefret ederim” (Topping 1981, 203).

kendi manastırını kurmasına ve oraya yerleşmesine neden olmuştur. Ömrünün sonuna kadar başrahibe olarak yaşadığı manastırda söylenmek üzere müzik eserleri bestelemiş ve dini ya da dünyevi şiirler yazmıştı.¹⁰²

Kassia, 261 adet din dışı şiir yazmış¹⁰³ olmasına karşılık onun çalışmaları arasında en önemli yere sahip olanlar liturjik şiirleri idi.¹⁰⁴ Kassia yaşadığı zamanda liturjik ilahi yazarı olarak hatırı sayılır bir üne sahip olmuştu. 12. yüzyılda yaşamı Bizanslı yazar Theodoros Prodromos, Kassia'nın Kutsal Cumartesi kanonunun 4 bölümünü yazdığına dair sözlü bir gelenekten bahsetmiştir. 1300 civarında son Bizanslı kilise tarihçisi Nikophoros Kallistos Ksanthopoulos, Bizanslı ilahileri tanıttığı kataloğunda tek kadın ilahici olarak Kassia'a yer vermiştir.¹⁰⁵ Bir Bizanslı erkeğin bir kadın sanatçı hakkında metninde bahsetmesi Kassia'nın zamanında da önemli bir üne kavuştuğunu kanıtlamaktadır.

11-16. yüzyıllar arasına tarihlenen birçok el yazmasında Kassia, Eikasia ya da Ikasia isimleriyle yer almıştır. Araştırmacılar, bestecinin bu farklı isimlerinin kitap kopyalayanlar tarafından ismin hatalı yazılması ile açıklamaktadırlar.¹⁰⁶ Kassia'nın liturjik şiirlerinin önemli bir kısmını bestelediği de bilinmektedir. Kassia kendi liturjik şiirlerini bestelemenin yanında bir besteci olarak Byzantios, Georgios, Kryprianos, Markos Monakhos gibi şairlerin eserlerini de bestelemiştir.¹⁰⁷ Kassia'nın bestelediği bilinen 49 adet ilahi vardır. Bunlardan 23'ü özgün beste olarak kabul edilirken, 26'sının ise bestecisi şüphelidir, ancak Kassia'nın bestelediği düşünülmektedir.¹⁰⁸

Kassia'nın dini müziklerinin önemli bir kısmı *stichera* adı verilen sabah ve akşam dualarında okunan bestelerdir.¹⁰⁹ Kassia'nın Mısırlı Meryem, Azize Khrystina, Azize Eudokia, Azize Agathe, Azize Barbara, Azize Thekla gibi kadınlar hakkında yazdığı ilahilerin yanında en ünlü ilahisi Maria Magdalena'ya Ağıt olarak bilinen *Düşen Kadın* ilahisidir.¹¹⁰ Bizanslılar tarafından sevilen ilahi bir başyapıt olarak kabul edilir.¹¹¹

---

¹⁰² Touliatos 1984, 65.

¹⁰³ Silvas 2006, 22.

¹⁰⁴ Kassia'nın çalışmalarının konularına göre çözümlenmesi için bkz: Simic 2011, 7-37.

¹⁰⁵ Panagopoulos 2015, 115-118.

¹⁰⁶ Panagopoulos 2015, 120.

¹⁰⁷ Tillyard 1914, 422-423.

¹⁰⁸ Kassia'nın liturjik bestelerinin listesi için bkz: Touliatos 1984, 66-67.

¹⁰⁹ Touliatos-Miles 1998, 147.

¹¹⁰ Touliatos 1993, 120-123. Düşen kadın İsa'nın ayaklarını yıkayıp yağ süren ve uzun saçlarıyla kurulayan Maria Magdalena'dır (Luka İncili 7: 36-50).

¹¹¹ Topping 1981, 202.

*Düşen Kadın İlahisi (Maria Magdalena Duası)*¹¹²

Tanrım, pek çok günaha giren o kadın¹¹³

Senin sonsuzluğunu anladı.

Ve mür konan kadınların yürüyüşüne katıldı

Haykırıyor, size mür getirir, gömülmeden önce siz

“Ah” diye ağlıyor, “gece nasıl da çöktü üzerime,

Karanlık ve aysız bir delilik,

Günaha bu açlık.

Gözyaşlarımı al

Sen ki bulutlardan su çeken,

Eğil de gör yüreğimin iç çekişini,

Gizemli doğumunla cennete kavuşan sen

Lekesiz ayaklarından öpeceğim

Kurulayacağım onları

Saçlarımla

Ne zaman ki Cennetteki Havva tan vaktinde

Ayak sesini duyacak senin, korkuyla saklanacak.

Günahlarımın izini kim sürecek,

Ya da büyük gazabının, ey ruhumun kurtarıcısı!

Bırakma beni, kölenim

Sonsuz merhametinin.”

Kassia'nın bu duygu yüklü şiirinin bir bölümünü de kendi duygulu öyküsüne dayandırdığı söylenmektedir. İmparator Theophilos, Kassia'yı gelin olarak seçmemekten dolayı pişman olmuş ve ona üzüntüsünü söylemek üzere defalarca Kassia ile buluşmaya çalışmıştır. Kassia ise, imparator ile karşılaşmaktan kaçınmasına rağmen, onun

---

¹¹² Gregory 2008, 205-206.

¹¹³ Kassia'nın günaha giren kadın ile ilgili yazdıkları hakkında tartışmalar için bkz: Topping 1981, 201-209.; Dyck 1986, 63-76, Panagopoulos 2015, 121-127.

sevgisine yüreğinde karşılık verdiği için kendisinin de bir *düşen kadın* olduğunu düşünerek bu şiiri kendisiyle de özdeşleştirmiştir.¹¹⁴

Kassia'nın diğer ünlü bir ilahisi de *Kral Augustus* isimli ilahisidir. Bizanslılar tarafından çok iyi bilinen bu ilahi, 25 Aralık ayınında akşam duası sırasında söylenirdi. Kassia ilahide ilk Roma İmparatoru Augustus'un yaşamı ile İsa'nın yaşamını karşılaştırır ve benzerliklerden bahseder.¹¹⁵ Konularındaki paralellikle birlikte metinde kullandığı düzenli ritm de müzikle paralellik içerir. Bu ilahide sözlerin melodiyi etkileyerek birbirinin içine geçen bir doku oluşturması nedeniyle Kassia, hem ozan hem de besteci olarak dehasını ortaya koymuştur. Bu eserin ardışık yapısı, Batı müziğindeki ardıllık geleneğinin Bizans'tan geldiği inancının doğmasına neden olmuştur.¹¹⁶

9. yüzyılda yaşamış eğitilmiş ve kültürlü bir kadın olan Kassia, din dışı ve dini birçok şiir yazmış ve kendi şiirlerinden ya da başka şiirlerden ilahiler besteleyerek kadını eve hapseden Bizans ideolojisini kırmayı başarmıştır. Erkek ilahi yazarları içinde hatırı sayılır bir üne ve saygıya kavuşan Kassia'nın ulaştığı başarı, Bizanslı kadın sanatçılar arasında nadide bir örnektir.

Sonuç

Bizans tarihi kaynaklarının bize ulaştırdığı kadın sanatçı isimleri, Bizans'ta kadınların tüm engellemelere rağmen sanata katkıda bulduklarını kanıtlamaktadır. Evlenmeyen veya dul, soylu, varlıklı ve iyi eğitim görmüş kadınlara manastırlar bir kültürel inziva köşesi olarak hizmet etmişlerdir. Manastırların olanaklarını kullanan bu iyi eğitilmiş kadınlar dokuma yapmışlar, kitap kopyalamışlar, biyografi ve anı yazmışlar, müzik bestelemiş ve ilahi seslendirmişlerdir. Manastırların Bizanslı kadınların üretkenliğini destekleyen önemli mekânlar olduğuna şüphe yoktur.

Bununla birlikte; manastır dışında da kadınlar, sosyal yaşamdaki hukuksal ve toplumsal anlamda kısıtlanmalarına rağmen, çoğu alanda olduğu gibi sanatta da aktif olmayı başardılar. Sabit müşterileri, sürekliliği ve aile üretim örnekleri nedeniyle bu sanatçı kadınlar çoğunlukla şehirlerde ikamet ederek ve babalarının mesleklerini öğrenerek baba-kız takımı oluşturma yoluyla eserlerini üretmiş olmalıdırlar. Kadınların, bireysel olarak yaratıcılıkları, profesyonel becerileri ve yetenekleri sayesinde Bizans sanatına katkıda buldukları kuşku götürmemektedir.

Manastır dışındaki sosyal hayattaki tüm engellemelere karşı koyan soylu, zengin, aristokrat veya imparatorluk ailesine mensup kadınlar da, azimle ve inatla bazıları günümüze kadar ulaşan eserlerini üretmeye çalışmışlardır. Şair ve müzisyen Kassia; tarihçi ve yazar Anna Komnena; babası Nikephorus'tan mükemmel bir eğitim almış olan Sevastokratorissa Irene Komnena; kitap toplayan, elyazmalarını çoğaltan,

---

¹¹⁴ Touliaos-Miles 1998, 147.

¹¹⁵ Simić 2011, 8-12.

¹¹⁶ Touliaos 1984, 67-69.

azizlerin hayatlarını yazan ve kilise ile devlet politikasına dahil olmuş olan Theodora Komnene Raoulaina gibi okur yazar eğitilmiş kadınlar, Bizans ideolojisine başkaldırmış olan güçlü kadınlardı. Hiç şüphesiz bu isimlerin günümüze ulaşması bu kadınların zengin ve soylu olmalarının tüm olanaklarını kullanmış olmalarından kaynaklanmıştır. Bununla birlikte, tarih dışı bırakılan birçok Bizanslı kadın sanatçının da Bizans sanatında izi olduğuna dair şüphe yoktur.

Kaynakça

- And 1962, Metin And, **Bizans Tiyatrosu**, Forum Yayınları, 1962, Ankara.
- Brand 1993, Charles M. Brand, "Some Byzantine Women of Thebes-and Elsewhere", **TO EAAHNIKON Studies in Honor of Speros Vryonis Volume 1 Hellenic Antiquity and Byzantium**, ed: J. Langdon, S.W.Reinert, J.S.Allen, C.P.Ioannides, 23-43. New York: 1993., s: 59-68.
- Brashier 2012, Rachel Nicole Brashier, "Voice of Women in Byzantine Music Within the Greek Orthodox Churches in America", **B.M., Eastern Illinois Üniversitesi, master tezi**, 2012, Erişim tarihi: 14.12.2015: <http://opensiuc.lib.siu.edu/theses>
- Buckler 1929, Georgina Bucler, **Anna Comnena A Study**, Oxford University Press, London, 1929.
- Carr 1976, Annemarie Weyl Carr, "Women As Artists in the Middle Ages", **The Feminist Art Journal 5/1**, 1976, 1-9, not: 26.
- Carr 1985, Annemarie Weyl Carr, "Women and Monasticism in Byzantium: Introduction from an Art Historian", **Byzantinische Forschungen 9**, 1985, 1-15.
- Carr 1997, Annemarie Weyl Carr "Women as Artists in the Middle Ages, or The Dark is Light Enough," **Dictionary of Women Artists 1**, ed: Delia Gaze, Fitzroy Dearborn Publishers, London, 1997, 15-21.
- Connor 2011, Carolyn Connor, **Bizans'ın Kadınları**, 2011, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Cormack 1997, Robin Cormack, **Byzantine Art**, Oxford History of Art Series, Oxford University Press, 2000.
- Cutler ve Kazhdan 1991, Anthony Cutler ve Alexander Kazhdan, "Lazaros", **The Oxford Dictionary of Byzantium 2**, Ed: Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory, Nancy Patterson Ševčenko, Oxford University Press, 1991, New York, 1197-1198.
- Cutler 1991, Anthony Cutler, "Pantoleon", **The Oxford Dictionary of Byzantium 3**, Ed: Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E.

- Gregory, Nancy Patterson Ševčenko, Oxford University Press, 1991, New York, 1576.
- Cutler 1991, Anthony Cutler, "Artists", **The Oxford Dictionary of Byzantium 1**, Ed: Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory, Nancy Patterson Ševčenko, Oxford University Press, 1991, New York, 196-201.
- Çağlan 2011, Suat Başar Çağlan, "Aleksiad Üzerinden Bizans Edebiyatında Düzyazı", **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi**, İzmir, 2011.
- Dyck 1986, Andrew Dyck, "On Cassia, Κύριε ἡ Ἐν Πολλαῖς.", **Byzantion 46**, 1986, 63-76.
- Geanakoplos 1959, Deno John Geanakoplos, **Emperor Michael Palaeologos and the West 1258-1282**, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 1959.
- Gregory 2008, Timothy Gregory, **Bizans Tarihi**, Çev: Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Gouma-Peterson 2000, Thalia Gouma-Peterson, "Preface", **Anna Komnena and Her Times**, Ed: Thalia Gouma-Peterson, 2000, New York, ix-xi.
- Howard-Johnston 1996, James Howard-Johnston, "Anna Komnena and the Alexiad", **Alexios I. Komnenos**, Ed. Margaret Mullet ve Dion Smythe, Belfast Byzantine Texts and Translations, 1996, 260-301.
- Hill 2003, Barbara Hill, **Bizans İmparatorluk Kadınları, İktidar, Himaye ve İdeoloji**, Çev: Elif Tökteke Tut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Hill 2006, Barbara Hill, "Anna Komnena", **Women and Gender in Medieval Europe An Encyclopedia**, Ed: Margaret Schaus, 2006, USA.
- James 1997, Liz James, "Introduction: women's Studies, Gender Studies, Byzantine Studies", **Women, Men and Eunuchs Gender in Byzantium**, ed: Liz James, 1997, xi-xxiv.
- James 2008, Liz James, "The Role of Women", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, Oxford University Press, 2008, 643-651.
- Jordon 2000, Robert Jordon, "Kecharitomene: Typikon of Empress Irene Doukaina Komnene for the Convent of the Mother of God Kecharitomene in Constantinople", **Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders Typika and Testaments**, Ed. John Thomas, Angela Constantinides Hero ve Giles Constable, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2000, Washington, USA., 649-724.
- Kazhdan 1991, Alexander Kazhdan, "Kassia" **The Oxford Dictionary of Byzantium 2**,

Ed: Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory, Nancy Patterson Ševčenko, Oxford University Press, 1991, New York, 1109-1110.

Komnena 1996, Anna Komnena, **Aleksiad**, Çev: Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, 1996, İstanbul.

Kotzabassi 2011, Sofia Kotzabassi, "Scholarly friendship in the thirteenth century: Patriarch Gregorios II Kyprios and Theodora Raoulaina", **Parekbolai** 1, 2011, 115-170, <http://ejournals.lib.auth.gr/parekbolai>

Laiou 1981, Angeliki E. Laiou, "The Role of Women in Byzantine Society" **Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik** 31/1., 1981, 233-60.

Laiou 2000, Angeliki Laiou, "Introduction: Why Anna Komnena?", **Anna Komnena and Her Times**, Ed: Thalia Gouma-Peterson, 2000, New York, 1-14.

Lawler 2004, Jennifer Lawler, **Encyclopedia of the Byzantine Empire**, London, 2004.

Ljubarskij 2000, Jakov Ljubarskij, "Why Is the Alexiad a Masterpiece of Byzantine Literature?", **Anna Komnena and Her Times**, Ed: Thalia Gouma-Peterson, 2000, New York, 169-186.

Macrides 2000, Ruth Macrides, "The Pen and The Sword: Who Wrote the Alexiad?", **Anna Komnena and Her Times**, Ed: Thalia Gouma-Peterson, 2000, New York, 63-82.

Mavroudi 2012, Maria Mavroudi, "Learned Women of Byzantium and Surviving Record", **Byzantine Religious Culture**, Ed: Denis Sullivan, Elizabeth Fisher, Stratis Papaioannou, Bostan 2012, 53-84.

Nicol 1968, Donald M. Nicol, **The Byzantine Family of Kantakouzenos 1100-1460 A Genealogical and Prosopographical Study**, Dumbarton Oaks, 1968.

Nicol 2001, Donald M. Nicol, **Bizans'ın Soylu Kadınları On Portre 1250-1500**, Tarh Vakfı Yurt Yayınları, 2001, Ankara.

Ostrogorsky 1986, Georg Ostrogorsky, **Bizans Devletleri Tarihi**, Çev: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1986, Ankara.

Panagopoulos 2015, Spyros Panagopoulos, "Kassia: A Female Hymnographer of 9th century Byzantium and her hymnographic Poem on the Vesper of Holy Tuesday", **De Medio Aevo** 7, 2015/1, 115-128.

Prokopius 2001, Prokopius, **Bizans'ın Gizli Tarihi**, Çeviren: Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

Rice 2002, Tamara Talbot Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam**, Çeviren: Bilgi Altınok, Özne Yayınları, 2002, İstanbul.

- Ševčenko 1962, Ihor Ševčenko, “The Illuminators of the Menologium of Basil II”, **Dumbarton Oaks Papers 16**, 1962, 243 -276.
- Silvas 2006, Anna M. Silvas, “Kassia the Nun c. 810- c. 865: an Appreciation”, **Byzantine Women Varieties of Experience AD 800-1200**, Ed. Lynda Garland, London, 2006, 17-39.
- Simić 2011, Kosta Simić, “Kassia’s Hymnography in the Light of Patristic Sources and Earlier Hymnographical Works”, **Recueil des Travaux de l’Institut d’etudes Byzantines (Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta) 48**, 2011, 7-37.
- Talbot 1991, Alice Mary Talbot, “Raoulaina, Theodora”, **The Oxford Dictionary of Byzantium 3**, Ed: Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory, Nancy Patterson Ševčenko, Oxford Univercity Press, 1991, New York, 1772.
- Talbot 1997, Alice-Mary Talbot, "Women", içinde Ed: G. Cavallo, **The Byzantines**, University of Chicago Press, 1997, 117–143.
- Talbot 2001, Alice Mary Talbot, “Bluestocking Nuns: Intellectual Life in the Convents of Late Byzantium”, **Women and Religious Life in Bzantium**, 2001, 604-618.
- Tillyard 1914, H, J, W. Tillyard, “A Musical Study of the Hymns of Cassia”, **Byzantinische Zeitschrift 20**, 1914, 420-485.
- Topping 1980, E.Catafygiotu Topping, “Thekla the Nun: In Praise of Woman”, **Greek Orthodox Theological Review 25**, 1980, 353-370.
- Topping 1981, E.Catafygiotu Topping, “Kassiane the Nun and the Sinful Woman”, **Greek Orthodox Theological review 26**: 1981, 201-209. The Oxford Dictionary of Byzantium 3, Ed: Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Talbot, Anthony Cutler, Timothy E. Gregory, Nancy Patterson Ševčenko, Oxford Univercity Press, 1991, New York.
- Touliatos 1984, Diane Touliatos, "Women Composers of Medieval Byzantine Chant," **College Music Society Symposium 24**, 1984, 62-80.
- Touliatos 1993, Diane Touliatos, “The Traditional Role of Greek Women in Music from Antiquity to the End of the Byzantine Empire”, **Rediscovering the Muses: Women’s Musical Traditions**, ed: Kimberly Marshall, Northeastern University Press, Boston, 1993, 111-23.
- Touliatos-Miles 1998, Diane Touliatos-Miles, “Bizans'ta Kadın Besteciler”, **Sanat Dünyamız 69-70 Bizans Özel Sayısı**, 1998, 143-148.
- Vassilaki 2008, Maria Vassilaki, “Icons”, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, ed: Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack, Oxford Unvercity Press, 2008, New York, 758-769.

Dilek Maktal Canko

Wellesz 1961, Egon Wellesz, **A History of Byzantine Music and Hymnography**, Oxford University Press, Great Britain, 1961.

Wilkinson 1999, John Wilkinson, **Egeria's Travels, Aris&Phillips-Warminster**, 1999, İngiltere.